

ՃՇԳՐՏՈՒՄՆԵՐ Հ. ԱՃԱՌ-ՅԱՆԻ «ՀԱՅԵՐԵՆ ԱՐՄԱՏԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆՈՒՄ»¹

ՅՈՒՄԱՐ

Հայերեն իմար բառի ծագումը ճշգրտված չէ: Եղել են ոչ լուրջ ստուգաբանություններ. խազարոց ենթադրեց արաբերեն-պարսկերեն xumār «զարթսում», Հյունքյարաբենտյանը՝ հունարեն χειμῶρον «վտակ, հեղեղատ», Բ. Նալաթյանը՝ արաբերեն, ասորերեն xamrā «զինի», իսկ Թիրաքյանը՝ պահլավերենի a-ham ār «անհամար, անզգույշ» բառից²: Ճշմարտությանը մոտ էր Պատրուբանիի ենթադրությունը, որը փոխառություն համարեց արաբերենի himar, «էշ» բառից: Նրան սակայն ծաղրի է ենթարկում Հ. Աճառյանը. «Ե դարում արաբերեն փոխառություն» բացականչությամբ³:

Իհարկե այնպիսի զարմանքը արդյունք էր Հ. Հյուբշմանի այն հողվածի ազդեցության, որ «Հայք տեղով զատված էին արաբացիներեն, ուստի հազիվ է դարձնում արաբական աշխարհակալությամբ ուղղակի հարաբերության մեջ մտան արաբացվոց հետ»⁴:

Ինչպես մենք ցույց ենք տվել «Արաբերեն փոխառություններ հայերենում (նախքան արաբների արշավանքը Հայաստան)»⁵ հոդվածում, V դարի մեր մատենագիրների մոտ և Աստվածաշնչում մինչև VII դարը բազմաթիվ արաբերեն բառեր էին գործածվում մեր լեզվում, որոնց թվում նաև իմարո:

Յիմար բառը հայերենում գործածվել է փոխաբերական նշանակությամբ՝ «ապուշ, անմիտ», որից նաև ածանցված և բարդված բազմաթիվ ձևեր՝ իմարա-նայ, իմարեցուզանել, իմարակոռույս, իմարանոց, իմարաբույժ, իմարաբու-ժություն և այլն:

Բառս գործածական է նաև բազմաթիվ բարբառներում՝ իմար (Ալաշկերտ), իմար, իմար (Ախալցխա), իմոյ, իմոռ (Ջեյթուն), ումար (Ակն) և այլն⁶:

Անկասկած բառը սեմական լեզուներից է փոխ առնված, որովհետև այն առկա է նաև աքքադերենում imēru(m), imēru(m), imāru, imīru(m), emērūtū(m), ասուրերենում՝ emāru, emāru(m), արաբերենում՝ hmar ձևով: Հայերենը ձևով նման է արաբերենին՝ himar, սակայն նշանակությամբ՝ աքքադերենին, ուր էշ իմաստից բացի գործածական էին նաև փոխաբերական իմար, իմարություն նշանակությունները⁷, ինչպես հայերենում է:

Բացառված չէ նրա աքքադական կամ վաղ արաբական փոխառություն լինելը:

ԸՆԿԵՐ

Հ. Աճառյանի ՀԱԲ-ում ընկեր բառի ստուգաբանությունը ներկայացված է իրարամերժ կարծիքներով, սակայն ի վերջո հեղինակը համաձայնում է Մեյեի ենթադրությանը, թե հայերենի ըն(դ)կեր «միասին ուտող» եզրերից է կազմված⁸:

Մասնատուները ճիշտ է. բայց կեդ եզրը ուտել-ը չէ, և հայերեն չէ: Ա Մեյեի սխալ բացատրությունը, որին՝ որպես իր ուսուցչի, շատ անգամներ է վստահում Հ. Աճառյանը, այս անգամ ևս խանգարում է ճիշտ կողմնորոշվելուն: Մի երկար էքսկուրս է կատարում Ա. Մեյեն, թե գոթերենի gahalaiba հին բ.գ. galeipo, ստ. լատին. companio, ֆրանս. compain, compaignon – ընկեր (բուն «հացակից») լատիներենի companion բառը կազմվել է նույն օրինակով: Նման կազմությունը նա բացատրում է զինվորական կյանքի պայմաններով առաջացած, որն էլ որպես թե հռոմեական բանակների հետ հասել է Հայաստան և օրինակ դարձել ԸՆԿԵՐ բառի կազմության համար⁹: Եթե չլիներ Մեյեն, հավանաբար Հ. Աճառյանը ուշադրություն կդարձներ Գ. Փառնակի ճիշտ ստուգաբանությանը, որը կեր-ը համարեց պարսկերենի kar «աշխատանք «արարք», անել» բառը:

Իրանական լեզուներից kar-ը փոխ ենք արել երկու անգամ, մեկը կադ, մյուսը կեդ ձևով (գրվում է նաև կեդ), այսպես՝ 1. կար՝ կամակար «կամքն անող», համարկար «հաշվարար», լեռկար «հուշագիր», գեմակար «վնասակար», վնասակար, օգտակար «օգուտ տվող»: 2. Կեր՝ համոզակեր «համոզելու աշխատանք տանող», աղօթկեր «աղոթք անող», խոհակեր «խոհարար» և ընկեր «միասին աշխատող»¹⁰:

ԿԱՐԱՊԵՏ

Հայերենի ամենաչարչրված բառերից է ԿԱՐԱՊԵՏ-ը: Նրա ստուգաբանության հարցը ՀԱԲ-ում մնում է չպարզված, թեև այնտեղ բերված են կատարված բոլոր ենթադրությունները¹¹: Նախ լեզվաբանական մարզանքների զոհ կարապետի իմաստի մասին¹². այն ներկայումս իր նախնական իմաստով չի գործածվում, այլ՝ իմաստափոխված, իմաստային զարգացման նոր բովանդակությամբ, որի պատճառով էլ ճիշտ չի ստուգաբանվում: Ներկայումս կարապետ-ը գործածվում է «ավետաբեր, առաջին լուրը բերող, սուրհանդակ, առաջընթաց» նշանակություններով, մինչդեռ նրա նախնական իմաստն էր «մերձավոր, մտերիմ վստահելի անձ», ինչպես ցույց են տալիս աքքադերենում պահպանված զուգահեռները:

Դիմենք Ագաթանգեղոսին, որի մոտ այս բառը օգտագործվում է հետևյալ ամփոփ. Տրդատ թագավորը Գրիգոր Լուսավորչի երկու որդիներին՝ Արիստակեսին և Կրթանեսին, Հայաստան բերելու գործը հանձնարարում է երեք բարձրաստիճան անձնավորությունների, որոնք էին՝ Հայոց Սպարապետ Արտավազդը, Աշոց գավառի իշխան Տաճատը և թագավորի կարապետ Դատր: Նրան անվանում էին կարապետ առքային: Առքային կարապետ-ը ենթադրվել է ինչ որ ինստիտուտ արքունիքում, մինչդեռ այն պարզապես նշանակում էր առքայի մերձավոր, վստահելի քիկնապահ անձը, հունարեն թարգմանության մեջ գրված է τατας Βάσιλεως «թագավորի վեզիր», որին միայն կարելի էր ծայրահեղ պատասխանատու գործեր հանձնարարել: Այս բառը ստուգաբանող լեզվաբաններին ծանոթ չէր աքքադերենի համապատասխան հատվածները, ուր խոսվում էր նույնպես քիկնապահ մտերիմի մասին: Ընդհանուր սեմական arḫ արմատից, որ նշանակում է «մոտիկ, մոտիկություն, մերձավորություն», աքքադերենում ունենք gerub sarri,

amēl qurrub «արքայի մերձավորը, մոտիկը», արաբերենում՝ garaba «ազգական, բարեկամ, մերձավոր», aqraba «ազգական»: Նույնը՝ աքքադերենում -ut ածանցով amēl qurrubut (garabet) «թիկնապահ, մտերիմ, լիազորված անձ, վստահված անձ»: Հայերենում դարձավ կարապետ արքայի¹³:

ՄԱԼԽԱԶ / ՄԱՂԽԱԶ

Մալխազ կամ մաղխազ «թագավորի պահապանների գլխավոր», որից էլ մաղխազություն բառի ծագման համար արված բոլոր առաջարկներն էլ մերժում է իրավացիորեն Հ.Աճառյանը ՀԱԲ-ում¹⁴: Հ.Աճառյանը պատահական նմանություն է համարում Գարազաշյանի կողմից արաբերենի malik «իշխան», «թագավոր» բառից, կամ ասորերենի māxoṣā, māxaza «քաղաք» բառից բխեցնելը ևս¹⁵: Գ.Ղափանցյանի ենթադրությունը mlk արմատից ելնող melik, milku «խորհուրդ» բառից նույնպես մերժելի է¹⁶:

Անշուշտ այս բառի ծագումը սեմական է, մանավանդ որ այս պաշտոնը հանձնարարված էր Խոռխոռունյաց նախարարությանը, և Խոռխոռունիներն էլ քանանացիներ էին, ինչպես վկայում է Մ.Խորենացին¹⁷, ուստի շատ հավանական է այս բառի քանանական ծագումը: Սեմական լեզուներից արաբերենում պահպանված ենք գտնում lxz, lahaz «նայել, դիտել, հսկել, պահպանել» արմատից կազմված mulaxaza, malaxaza «հսկող, պահպանել, հետևել»¹⁸ բառը, որը հիմք է տալիս հայերենի մալխազ / մաղխազ բառը փոխառյալ համարելու, եթե ոչ քանաներենից ապա վաղ արաբերենից հաստատապես:

ԽՈՆՋԱՆ, ԽՈՒՆՋԱՆ

Հ.Աճառյանը հայերենի խոնջան բառը բացատրելով «վարտիքի կապ», բերում է եղիշե պատմիչի մոտ հիշատակված մատենագրության ամենահին վկայությունը խոնջանունը ձևով¹⁸ և ապա բազմաթիվ բարբառային ձևերը և փորձում է ստուգաբանել վրացերենի օգնությամբ՝ բերելով խվանջի «կապ», խոնջառի, խոնջան, խվանջունի բառերը¹⁹: Նա հիշատակում է նաև Նոր հայկազյան բառարանի (ՆՀԲ) բացատրությունը որպես թե «ծայր ղենջակի» և Հյունքարպեյենտյանի ստուգաբանությունը խունջե պարսկերեն բառից, «Որի ինչ լինելը հայտնի չէ», - գրում է Հ. Աճառյանը²⁰:

Բոլոր բարբառային ձևերը խոնջան, խունջան, խունջոն, խինջան, խոնջուն բերված են բարբառային բառարաններում և ՀԱԲ-ում: «Հայոց լեզվի բարբառային բառարանի» տված բացատրությունը ավելի ամբողջական է, այսպես՝

1. Վարտիքի կամ շալվարի՝ անդրավարտիքի կապ:
2. Գոտու փոխարեն բլուզի վրա կապելու գործած հաստ թել:
3. Ղարաբաղում՝ լայն գոտի, որ կապում են ծանր աշխատանքների ժամանակ²¹:

Այս բառի աքքադական ծագման մասին մենք հիշատակություն ենք արել դեռևս 1979 թ. «Հայերենի օրինաչափություններից «շեղվող» բառերը աքքադերեն տվյալների լույսի տակ» հոդվածում²² հպանցիկ ձևով այլ բառերի հետ, ոչ

մասնավոր քննությամբ: Այս արձանագրության մասնակցները և հայերենը» գրքում²³:

Աքքադական արձանագրություններից մեկում, որտեղ պատմում է Սինախե-րիբը իր արշավանքների մասին, գրում է, որ իր թշնամու գուտուգ՝ խունջանից usšanu suntu զենքը հանեցի²⁴:

Պետք է հիշել, որ արքադերենից փոխառյալ բառերում եղած կրկնակ բաղաձայներից առաջինը ռնգայնանում է, դառնում ն, ինչպես ունենք նաև մի քանի այլ բառերում ևս, օրինակ՝ agqān - անգան, sasala- ծնծղայ: Հնարավոր է այս բառերի արամեական կամ ասորական ուղին հայերենին փոխանցվելու: Բոլոր դեպքերում անժխտելի է խունջան / խոնջան բառի սեմական ծագումը: ավելի ստույգ է փոխառության արքադական ուղին:

ՀՄՐ

ՀԱճառյանի ՀԱԲ-ում շմորո /շմոր/ բառը բացատրված է «խառնակություն, չփորձություն, կոիվ»²⁵: Այն բազմիցս օգտագործված է մեր մատենագրության մեջ: Գործածված է նաև բայական ձևով Միխայել Ասորու և Մատթեոս Ուռհայեցու մոտ՝ շմորի. «Լինի պատճառ շմորի ընդ թագաւորն հայոց Լեւոն»: ՀԱճառյանը այս դեպքում թարգմանում է գտնել²⁶: Ավանդված են նաև շմորութիւն, շմորեալ ձևերը: Ստուգաբանության անհաջող փորձեր են արվել, ինչպես՝ խմորո բառից (ՆՀԲ) ցմորոի (Հյունքարպեյենտյան), շմորոի (Տերվիշյան) և այլն²⁷:

Հավանաբար ավելի հիմնավոր է մեր առաջարկը արքադերենի šumr «կատաղություն, մոլեգնություն», šamār «կատաղել, մոլեգնել» ձևերից²⁸:

Գիտեն շատ բարբառներ: Գ. Զահուկյանը փորձում է բխեցնել ենթադրյալ հ.-ե. *(s)kel «կանչել, գոռալ, աղմկել» արմատից²⁹:

ՔՈՒՆ-ՔՆԵԼ, ՔՈՒՆ-ՔՈՒՆԵԼ

«Հայերեն արմատական բառարանը» երկու անկախ արմատներ միավորում է միմյանց հետ, բխեցնելով հ.-ե. *syopno- «քուն, երազ» բառից, որի արմատն է *swep-, *sup-: Դրանք են՝ քնել, արմատը քուլ «նիմք, հանգիստ» և քունել, արմատը քուլ «մերձավորվել, բեղմնավորել, մտանել առ կին»³⁰, վերջինիս զուգահեռների բացակայությունը մյուս հնդեվրոպականներում և առկայությունը միայն հնդիրանականներում արդեն իսկ կասկածի տակ են առնում երկու տարբեր ծագում ունեցող բառերը միևնույն արմատից ենթադրելու ստուգությունը: Այս թուրիմացության ակունքները գալիս են դեռևս դասական գրաբարի ժամանակներից, երբ նույնահունչ այդ բառերը նույնացվել էին՝ գոեհիկ քունել-ը էվֆեմիզմի ենթարկելով, փոխարինելով փոխաբերական քնել բառով: Աստվածաշնչի թարգմանիչների կատարած մեղմասությունը մոռացվեց, և տարբեր ծագում ունեցող երկու բառերը նույնացվեցին: Տեղի ունեցավ կեղծ ստուգաբանություն: Այդ ստուգաբանության կեղծությունն ապացուցվում է իրանական խմբի լեզուներում (նաև Պամիրյաններում) պահպանված հայերենի զուգահեռներով, որոնք ենթադրում են մի ընդհանուր ակունք: Այսպես օրինակ՝ մունջա-

մտրեմուն kūn, kūnoy նշանակում է «քեղմնավորել, մերձավորվել, բռնաբարել, քունել»³¹, սա նույնն է հին պարսկերենի kunau «անել» բայի հետ³²: Շուգնաներենում kunij նշանակում է «անող», kin «անել»³³: Յագնոբերենում kūn մասնիկը այլ բայերի հետ գործածվում է որպես հարադիր, օր. iloj kūn «ճար անել», rujani kūn.

Յագնոբերենի kūn «անել» բայի փոխարեն թաջիկերենն ունենում է հոմանիշ kardan-ը, օրինակ յագնոբերենում jam kūn, իսկ թաջիկերենում jam kardan «հավաքվել», յագնոբերենում judo kūn, իսկ թաջիկերենում judo kardan «անջատել»:

Պարսկերենի հյուսիսարևելյան բարբառներից Գիլյաներենում kun =: kud =/ kudon (kun=:kud=) նշանակում է.

1. «անել, կատարել», 2. «խորել», օրինակ՝ čə Yotorti gušn angulek kuni? «Ինչո՞ւ ես մատդ հա կանա՞նք խորում»: čə kuni? «Ի՞նչ ես անում»³⁴:

Այսպիսով՝ հայերեն քունել-ը ծագումնաբանորեն ոչ մի կապ չունի քնել -ի հետ, և այն պետք է դիտել որպես փոխառություն իրանական լեզուներից, հնարավոր է հին պարսկերենից:

NERSES MKRTCHYAN

SOME ELABORATIONS IN "ETYMOLOGICAL – ROOT DICTIONARY OF THE ARMENIAN LANGUAGE" BY H. ACHARYAN

In the "Etymological – root dictionary of the Armenian language" compiled by R. Acharyan, some words need precision. Seven words are discussed in the article.

The new data from cuneiform sources (Acadian language) allow confirming the Semitic descent of the following words; յիմար, ընկեր, կարապետ, մախազ (մաղխազ), խոնջան, շնոր and the words ընկեր and քունել have partly Iranian origin; the word ընկերն-ըն is of Armenian origin and kar is Iranian, and as far as քունել is concerned it should be said that because of euphemism it is identified with քնել that are words of different origin; քնել is a word from the root *súpno "sleep", and քունել is a word with an Iranian root kūn that means "to fuck, copulate, fecundate, rape (a woman)".

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Սույն հոդվածը շարունակությունն է մախորդ երկու հոդվածների՝ ա) Ստուգաբանական դիտարկումներ, - Պատմա-բանասիրական հանդես, 1988, № 2, էջ 137-144, բ) Բանասիրական ճշգրտումներ և լրացումներ, - Պատմա-բանասիրական հանդես, 2004, № 3, էջ 180-188:
2. Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, հ. 3, էջ 398, Երևան, 1977 (այսուհետև՝ ՀԱԲ):
3. Նույն տեղում, էջ 398:
4. Հյուբշման Հ., Սեմական փոխառյալ բառեր հայերենի մեջ, Վիեննա, 1894:

5. Մկրտչյան Ն., Արաբերեն փոխառություններ հայերենում (մախքան արաբների արշավանքը Հայաստան), Լրաբեր հասարակական գիտությունների, 1980, № 3, էջ 49-64:
6. ՀԱԲ, 3, էջ 398:
7. Šoden W. Von, Akkadisches Wörterbuch, 1-3, Wiesbaden, 1965, S. 375-376 (այսուհետև՝ АНВ).
8. ՀԱԲ, 2, էջ 128:
9. Նույն տեղում, էջ 129:
10. Մկրտչյան Ն., Բառերի կենսագրություններից, Երևան, 1996, էջ 114-115 (այսուհետև՝ ԲԿ):
11. ՀԱԲ, 2, էջ 545:
12. «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի» հեղինակները լծորդ են համարում կառապետ-ը կառապետ-ի կառաւանապետ-ի հետ, Լազարդը՝ հին պարսկ. ***karāpati** «գործապետ» **kar** «գործել» և **pati** «պետ» բառերից, Տերվիշյանը՝ կառապետ (կառք)-ից, Հյունքյարպեյենտյանը՝ հուն. χαρουβίξω «մխրճել ջրի մեջ» («մկրտիչ»), Սենեկիշյանը կրկնում է Լազարդին, Ենսենը ինչ որ խեթական բառից և Ն. Մառը վրաց. **tar-maḥ**, սկան. **ḡer-beḍ** «աստված» բառի հետ տե՛ս նույն տեղում:
13. Մկրտչյան Ն., ԲԿ, էջ 129: Мкртчян Н., Семитские языки и армянский, Ереван, 2005, с. 111-112 (այսուհետև՝ СЯА).
14. ՀԱԲ, 3, էջ 239:
15. Նույն տեղում, էջ 239:
16. Նույն տեղում, էջ 239:
17. Մովսես Խորենացի, Պատմություն հայոց, գիրք Բ, գլուխ Է:
18. Баранов Ж., Арабско-русский словарь, Москва, 1977, с. 714.
19. ՀԱԲ, 2, էջ 394:
20. Նույն տեղում, էջ 394:
21. Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Բ, Երևան, 2001, էջ 349 (այսուհետև՝ ՀԼԲԲ):
22. Мкртчян Н., "Отклонения" от закономерностей армянского языка в свете данных аккадского языка, - Պատմա-բանասիրական հանդես, 1979, № 4, էջ 223:
23. Мкртчян Н., СЯА, с.132, 235, 240:
24. АНВ, 235, Sanherib, S. 46, 14.
25. ՀԱԲ, 3, 522:
26. Նույն տեղում:
27. Նույն տեղում:
28. АНВ, S. 1154. Мкртчян Н., СЯА, с.129.
29. Джаукян Г., Очерки дописменного периода армянского языка, Ереван, 1967, с. 262.
30. ՀԱԲ, 4, էջ 591-592:
31. Зарубин И., Характеристика мунджанского языка, Ленинград, 1927. Грюнберг А., Мунджанский язык, Ленинград, 1972, с. 314, 442.
32. Основы иранского языкознания, - Древнеиранские языки. Москва, 1979, с. 260.
33. Зарубин И., Шуганские тексты и словарь, Ленинград, 1960, с. 164, 167.
34. Керимова А., Мамедзаде А., Росторгуева В., Гилянско-русский словарь, Москва, 1980, с. 147-148.